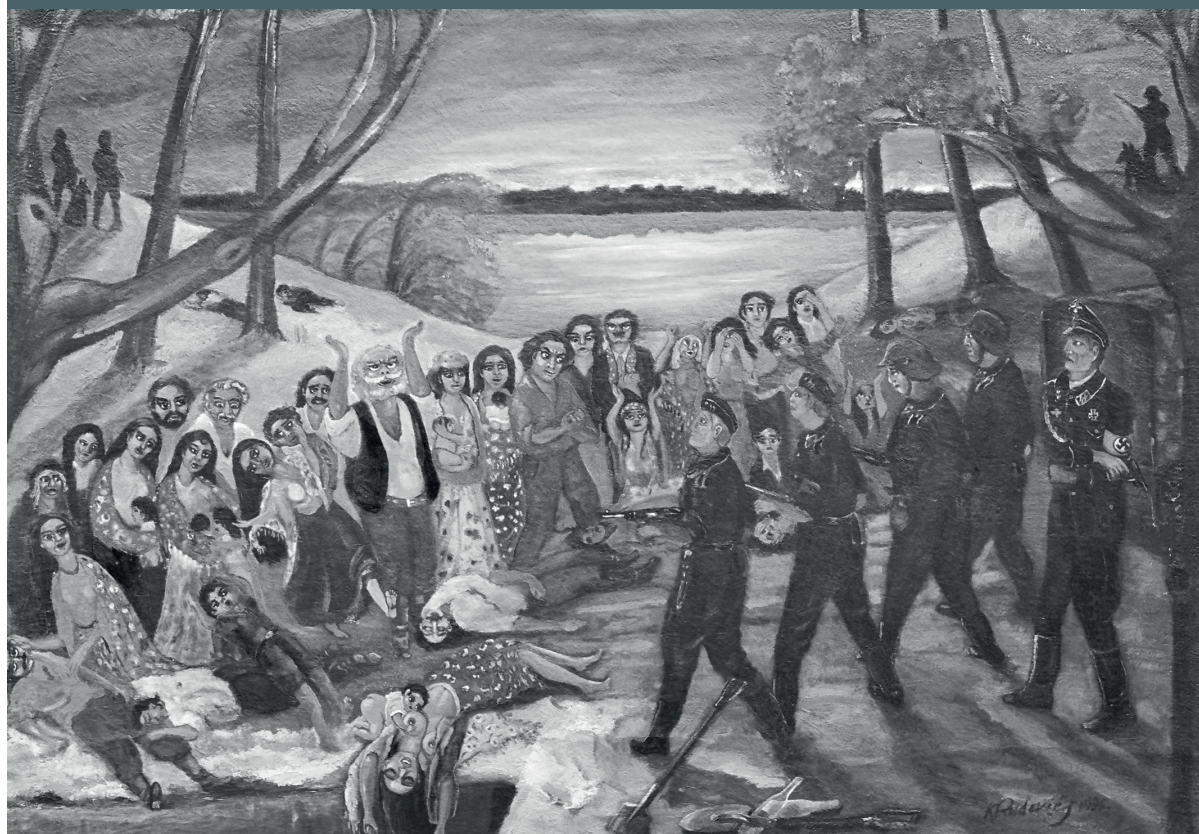

Par romu genocīdu Latvijā (1941 – 1945)

Materiālā izmantota informācija no nevalstiskās organizācijas „Romu Kultūras centrs”, Ievas Gardas-Rozenbergas un Kaspara Zeļļa raksta „Atceroties genocīdu: romu iznīcināšana nacistu okupācijas laikā”, kas publicēts Latvijas vēstures institūta žurnālā (2015., nr.2.), Venta Dubrovskas raksta „Ar atstumtības sajūtu...” laikrakstā „Neatkarīgās Tukuma ziņas” (08.05.2008.), Ulda Neiburga raksta „Traģēdija ar ieilgušu noklusējumu: Latvijas čigānu (romu) liktenis Otrā pasaules kara laikā” laikrakstā „Mājas viesis” (09.09.2015.), un Antras Grūbes raksta „Romu glābējs Talsos” laikrakstā „Latvijas Avīze” (09.09.2014.)

Fotogrāfijas no *Latvijas Valsts vēstures arhīva*, *Latvijas Valsts arhīva*, *Vācijas federālā arhīva*, *Roberta Svižņeca* personīgā arhīva.

Vāka noformējumā ir izmantota Kārļa Rudeviča glezna „Pēdējais saulriets”, 1996

Teksta sastādītājs *Deniss Kretalovs, Mag.Soc.*

Materiālu izdošanai sagatavoja SIA “Sava grāmata”, 2017

Kultūras ministrija

Šis projekts ir līdzfinansēts Eiropas Savienības programmas „Tiesības, vienlīdzība un pilsonība” ietvaros

Šis materiāls ir izstrādāts projekta „Latvijas romu platforma I: dialogs, sadarbība un iesaistīšana” ietvaros” Nr. JUST/2015/RDIS/AG/NRP2/8793 ar Eiropas Savienības programmas „Tiesības, vienlīdzība un pilsonība 2014 – 2020” finansialo atbalstu. Par materiāla saturu atbild Kultūras ministrija un tajā nav atspoguļots Eiropas Komisijas viedoklis.”

© SIA “Sava grāmata”, 2017

Kārlis Rudevičs

Valguma ezers

(balāde)

Pie Valguma ezera apstājas pat vēji,
Tie priedēs iesēžas un gaudo, raud:
Ne ūdens, bet čigānu asinis kvēlo
Ezerā šajā – pret debesīm sauc.

Te četrdesmit otrajā, piektajā maijā
Tukuma čigāni sadzīti bij.
Kā suņi tie apšauti priedājā šajā –
Kaut viens vai no piecsimt paliktu dzīvs!

Un viņu kļiedzienus no sirdīm nevainīgām
Vēl šodien, ļaudis stāsta, dzirdēt var:
Ka naktsputnos, kas tumšās naktīs klaigā
Ir iemiesojies nobendēto gars.

Bet liekas, fašistiskais nevērības ļaunums
Šeit Latvijā, ir kungu miņa dzēsts –
No krusta zīmes vai no kapa akmens
Te – vietā nolādētā – nav ne vēsts.

Tik vēji šaušalīgi gaudo novakaros,
Un priedes nolej sveķu asaras,
Kas asins lāsēm kvēlo rieta staros,
Un tumsas putnu ēna nolaižas

Pār ezeru, kur klaiņo romu gari,

Pār Valgumu ...

Romu genocīds Latvijā (1941 – 1945)

Vārds „*Samudaripen*” – romu valodā nozīmē „masu iznīcināšana”, kas apzīmē fašistiskās Vācijas pastrādāto romu genocīdu Otrā pasaules kara laikā.

Nacisma un fašistiskā režīma laikā Eiropā vajāšanas, nošaušanas un deportācijas pēc etniskās piederības galvenokārt izpaudās pret ebrejiem un romiem (čigāniem). Vācu nacionālsociālisma ideoloģijas izpratne par rasu dalījumu paredzēja, ka ebreji un romi pieder zemākai rasei, kas kaitē tīras āriešu sabiedrības harmoniskai attīstībai un tādēļ tos būtu nepieciešams izskaust. Balstoties uz liecinieku ziņām, Otrā pasaules kara laikā kopumā Eiropā tika nogalināti un nomocīti ap 2 miljoniem romu.

Aušvicas nometnē Otrā pasaules kara laikā tika iznīcināti ap 70 000 romu. 1944.gada 2.augustā uz gāzes kamerām aizvesti 2897 romu bērni, sievietes un vīrieši. Kopš 1997.gada atsevišķās Eiropas valstīs šo dienu pasludināja kā romu iznīcināšanas (ko romu valodā dēvē arī par *Samudaripen* vai *Porrajmos*) atceres dienu, kad piemin romu tautas upurus, kas ir cietuši no nacisma režīma visā pasaulē.

Latvijā vācu okupācijas laikā no 1941.gada līdz 1942.gadam tika nošauti 70% no visu nogalināto romu skaita Otrā pasaules kara laikā. **Cieta visi romu tautības pārstāvji, jo nebija palikusi neviena ģimene, kurai kāds tuvinieks nebija noslepkavots vai nomocīts koncentrācijas nometnē.**

Pēc biedrības „Romu Kultūras centra” sniegtās informācijas, Latvijā aculiecinieku stāsti norāda uz apmēram 8000 romu genocīda upuru Otrā pasaules kara periodā, bet dokumentāli un pamatojoties uz krimināllietu materiāliem ir pierādīta ap 3000 romu noslepkavošana. Skaitļi variē tādēļ, ka daudziem romu tautības cilvēkiem tajā laikā nebija identifikācijas dokumentu, bet daļai tajos bija norādīta citas tautības piederība. Tieši šādu iemeslu dēļ nav objektīvi arī tautas skaitīšanas dati par romu iedzīvotāju skaitu Latvijā. Ja 1935.gadā statistiski ir konstatēti 3840 romi, kas apdzīvoja visus Latvijas apriņķus un Rīgas pilsētu, tad faktiskais romu skaits tajā laikā varēja būt vismaz divas reizes lielāks.

Pilnīgu romu genocīda izpēti Latvijā apgrūtinā dokumentu un materiālu trūkums, jo nacistu okupācijas varas dokumenti līdz mūsdienām ir saglabājušies fragmentāri, bet Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas materiālos un padomju drošības iestāžu notiesāto krimināllietās atspoguļotā informācija ir vienpusīga un neatklāj noziegumu organizācijas aprakstu un būtību.

2014.gadā arhīvu materiālu izpētes rezultātā, ko veica biedrība „Romu

Kultūras centrs”, romu genocīds vai tā mēģinājums dokumentāli pierādīts visos Latvijas apriņķos, izņemot Daugavpils, Ventspils, Talsu, Valkas, Madonas, Cēsu, Ilūkstes, Jēkabpils apriņķus, kā arī Rīgas apriņķi un pilsētu, kur pagaidām romu genocīda pierādījumi nav atrasti. Sevišķi sarežģīts ir jautājums par Rīgas romiem, jo ne vācu okupācijas dokumentos, ne arī padomju krimināllietās Rumbulas un Biķernieku traģēdijās romu etniski rasistiskās iznīcināšanas faktiskās liecības nav konstatētas. Tā, piemēram, izziņā par nacistu upuru apglabāšanas vietām ir uzrādītas civiliedzīvotāju apbedījumu vietas Biķernieku, Rumbulas, Dreiliņu mežos, pie stacijas Šķirotava, Bišu muižā, ebreju vecajos un jaunajos kapos, Salaspils koncentrācijas nometnē, Termiņcietumā, Juglas stacijā, Strazdmuižā, Matīsa kapos, bet nekur apbedīto tautība nav norādīta. Tomēr liecinieku atmiņas stāsti liecina, ka romu iznīcināšanas akcijas notika arī šajās vietās.

Vairāki rīkojumi un mutvārdu pavēles par romu iznīcināšanu no nacistu varas iestādēm un to amatpersonām tika īstenoti okupētajos austrumzemju apgabalos, arī Latvijā.

Pirmais pieejamais šāda veida dokuments ir kompleksa atskaite par stāvokli Ostlandē (Latvijā) 1941.gada septembrī, kurā apskatīts vispārējais politiski ekonomiskais un etniskais stāvoklis Latvijā, kā arī iekļauta informācija par romiem. Ostlandes reihskomisārs Hinrihs Loze (Hinrich Lohse) ziņoja: „Esmu pārliecināts, ka mūsu apgabalā

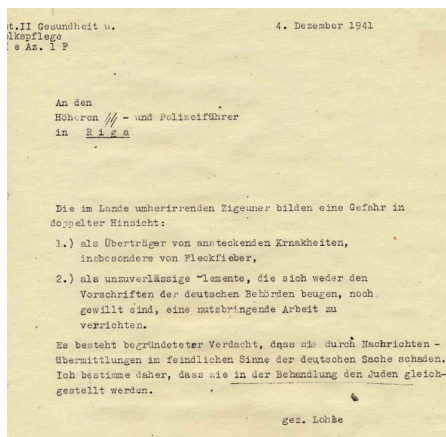
1.attēls. Romu un sinti deportācija, Aspergā, 1940.gada 22.maijā; foto no Vācijas federālā arhīva

čigāniem dodama atšķirīga kārtība. Pastāv daļa uz vietas dzīvojošu čigānu un daļa klejojošu čigānu. Esmu pārliecināts, ka šie elementi, kā apkārtnes satraucošs faktors, ievietojami vienā koncentrācijas nometnē. Esmu pārliecināts, ka manis ieteiktie pasākumi novērsīs viņu radītās iespējamās nekārtības.”¹

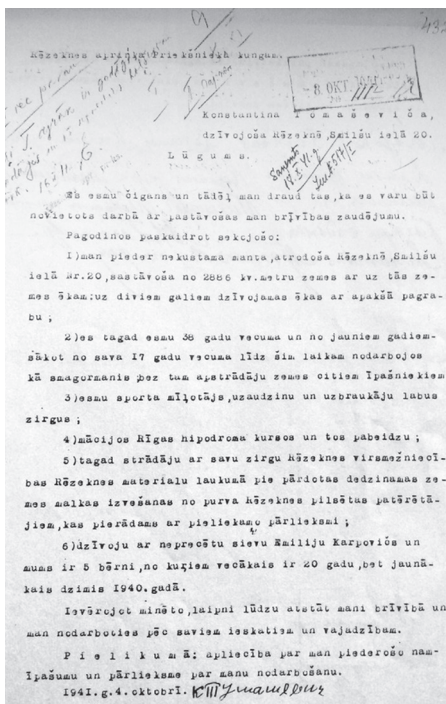
Hinriha Lozes 1941.gada 4.decembra rīkojums noteica, ka pret klaiņojošiem romiem būtu jāizturas tāpat kā pret ebrejiem, jo viņi rada vairākus riskus: 1) pārnēsā lipīgas slimības, 2) ir neuzticami elementi, kas neklausā vietējās varas pavēlēm un nedara lietderīgu darbu un spiego ienaidnieka labā.

No dokumentiem var secināt, ka **īpaša vēršanās bija pret klaiņojošajiem romiem**, bet tie romi, kas pastāvīgi dzīvoja vienās vietās, strādāja un neno-

¹ LVVA p-69 f., 1.A. Apr., 17 l., 188.lpp.

2.attēls. Ostlandes reihskomisāra Hinriha Lozes 1941.gada 4.decembra rīkojums; no Latvijas Valsts vēstures arhīva

darbojās ar krimināla rakstura lietām, oficiāli bija atbrīvoti no aresta un mantas konfiskācijas. Arhīvos saglabāties Valmieras apriņķa priekšnieka 1941. gada 24.decembra rīkojums trim policijas iecirkņiem veikt romu iedzīvotāju uzskaiti – cik dzīvo uz vietas un cik ir klejojoši.² Līdzīgas uzskaites veiktas arī citos Latvijas apriņķos. **Lai glābtu sevi romi ziņoja policijai vai vietējai varai, ka viņi nepieņem klejotāju dzīvi, viņiem ir sava mājvieta, un viņi strādā vai gatavi strādāt dažādus darbus.** Piemēram, Saldū 1942.gada martā 11 romi ģenerālkomisāram Rīgā nosūtīja iesniegumu, norādot, ka viņiem pieder mājas, viņu bērni iet skolā, bet viņi paši zaudējuši iespēju pelnīt iztiku konfiscēto zirgu dēļ, un gatavi darīt jebkādu darbu, kas būtu pieejams pilsētā vai tuvākā apkārtnē. Tomēr realitātē vairākos gadījumos romi cieta neatkarīgi no nodarbošanās, sociālā statusa un citiem kritērijiem. Romiem bija aizliegts dzīvot pilsētās un piekrastes rajonos, nedrīkstēja runāt dzimtajā valodā un atrasties uz ielas pēc plkst. 22.00.

Dokumentāli ir pierādīta romu iznīcināšana vairākos Latvijas apriņķos.

Pirmās romu slepkavošanas notika 1941.gada augustā Abrenes apriņķa Baltinavas pagastā, novembrī – Liepājā

3.attēls. K.Tomaševiča iesniegums Rēzeknes apriņķa policijas priekšniekam par savu dzīves vietu un nodarbošanos. 1941.gada 4.oktobrī; foto no Latvijas Valsts vēstures arhīva

un decembrī – Kuldīgas apriņķa Cieceres pagasta Namiķu mežā.³

Liepājā 1941.gada novembrī kopā ar ebrejiem tika sodīti 173 uz vietas nedzīvojošie romi no Liepājas un Kuldīgas apgabaliem, bet tā gada decembrī 101 roms, tajā skaitā sievietes un bērni ir nošauti Cieceres pagastā Namiša mežā. Par to liecina saglabāties pilnīgākais dokumentu klāsts vācu valodā, tai skaitā pagaidām vienīgais Latvijā atrastais romu martirologs – pilnīgs 1941.gada novembrī/decembrī nošauto romu saraksts, kurā ir uzskaitītas upuru adreses, daļēji profesijas un veselības stāvoklis. Kalvenes pagastā 1941./42. gadā tika iznīcināti 90 romi, t.sk. bērni,⁴ bet 1942.gada jūnijā nogalināti 19 klejojošie romi no Aizputes apgabala. Ir saglabājušās ar roku rakstītas piezīmes, ka 1942.gada pavasarī Zolmežā nošauti 30 romi.⁵

Par romu traģēdiju 1941. un 1942. gadā Tukumā saglabājušās samēra maz liecību – tikai Latvijas PSR Ārkārtas komisijas 1945.gada akts par apriņķa iedzīvotāju iznīcināšanu fašistu okupācijas laikā. Aktā norādīts, ka koncentrācijas nometnes ierīkotas Tilles muižā un Vecmoku muižā, un tajos atradās arī romi. Īpaši nozīmīgas šajos dokumentos ir šoferu liecības par romu transportēšanu uz eksekūcijām pie Valguma ezera, kur 1942.gadā kopā apglabāti ap 1500 upuru, t.sk. romu. Kāds šoferis liecināja, ka vienā tādā reidā bija 12 reisi ar 20 romiem katrā. Cits šoferis atceras par 300 romu transportēšanu uz iznīcināšanas vietu pie Valguma ezera.

Kandavniece Ruta Kraukle atceras mātes stāstīto par šo traģēdiju: „*Tā nošaušana notika 1942.gada 7. vai 9.maijā. Manai mātei Lidiņai toreiz bija 14 gadi un viņa vasarā strādāja pie saimnieka. Dzīva viņa palika tikai tāpēc, ka pirms tam uz māju atbrauca saimniece un lūdza, vai nevar paņemt meiteni par trauku mazgātāju dēla kāzās; mamma palika pie saimnieces, bet ģimeni tajā laikā iznīcināja. Vectēvs strādāja gateri pie Tukuma – viņu paņēma ciet pirmo un vakarā arī pārējo ģimeni. Mana tante (19 gadus vecā Anna) gaidīja bērniņu, bet tāpat viņu nošāva. Viņi visi bija nevainīgi cilvēki, kas neko sliktu nebija darījuši... Mamma viena pati no sešiem bērniem palika – pārējos nošāva... Pirms tam bija atbraucis mātes krusttēvs no Liepājas, un viņš jau zināja teikt, ka Liepājā šaujot čigānus un žīdus; viņš bija atbraucis ar diviem zirgiem cerībā, ka šeit paglābsies, taču tajā naktī arī viņu paņēma ciet. Radi stāstīja, ka esot šauti kaut kur pie Valguma ezera. Lai taupītu patronas, bērnus aiz kājām situši pret priedēm un metuši bedrē. Bija čigāni, kas pēc tam skrēja to bedri skatīties – bedre ligojusies vēl trīs dienas, jo dažs vēl dzīvs bez lodes tur iekritis, bet sargi ar suņiem sargājuši un nav ļāvuši nevienu glābt.*”⁶

2003.gadā romu sabiedriskās organizācijas „Nēvo Drom” pārstāvji pie Valguma

² LVVA 1423.Fonds, 1.Apr., 34.lieta, 37.lpp.

³ LVVA p- 132. Fonds, 26. Apr., 15. lieta, 4.lpp.

⁴ LVA p – 132. Fonds, 26. Apr., 6. lieta, 2.,3.,5.lpp.

⁵ LVA p – 132. Fonds, 26. Apr., 6. lieta, 84. lpp.

⁶ Vents Dubrovskis, „Ar atstumtības sajūtu...”, *Neatkarīgās Tukuma ziņas*, 2008. gada 8. maijs.

ežera atrada vietu, kur joprojām virs zemes baloja upuru kauli. Ģenerālprokuratūrā tika ierosināta krimināllieta, bet atrisinājuma nav.

Latvijas valsts arhīvā ir pieejami arī dokumenti, kas apliecina, ka 1942.gada 4. – 5.janvārī gandrīz visi Rēzeknes apriņķa romi tika iznīcināti, bet 6.janvārī 130 Ludzas pilsētas romus aizveda un nogalināja Zvirgzdenes pagasta Gabaru mežā. Rēzeknes cietuma mašīnrakstītājas Annas Družinskas dienasgrāmatā ir atrodams šāds ieraksts:

“Vakar aizvesti visi čigāni. Plkst. 10.00 atveda vēl vairākus pajūgus ar tiem no Kaunatas. Skaistas meičas, brūni iedeguši bērneli... Pēc dažām stundām visus — vīriešus, sievietes, bērnus — raudošus sadzina automašīnās un aizveda uz Ančupānu kalniem. Nošaut. Par ko?”

Rēzeknes apriņķa policijas pārskatā par stāvokli līdz 1942.gada 20.jūlijam ir informācija par 311 vietējo romu nogalināšanu.⁷ Arhīvos ir arī ziņas par arestētiem 25 romiem no Makašānu pagasta un 20 romiem no Maltas pagasta, kā arī 6 nošautajiem romiem Andrupenes pagastā, 70 romiem Viļānu pagastā.

Kāds traģēdijas romu tautības liecinieks atceras par tā saucamo Audriņu operāciju: „1942.gada pirmajā janvārā

svētdienā Rēzeknes ielas laukumā notika Audriņu vīriešu apšaušana. Es pats to neredzēju. Tās pašas dienas vakarā čigānu mītnes māju Ludzas ielā ielenca bruņoti formās tērpti vīri, kuri runāja vāciski un latviski. Pilsētas vecākais tos pārbaudīja pēc saraksta. Pielika sargus arī mūsu privātmājām. Mēs ar brāli Nikolaju, savām sievām un mūsu māti caur sētas durvīm aizbēgām pie pazīstama latvieša Rēznas pagastā. Uzzinājām, ka tās pašas svētdienas vakarā visi čigāni no savām privātmājām aizdzīti uz Ludzas ielu, pirmsdienas ritā visi tālāk dzīti uz Rēzeknes cietumu nošaušanai. Pirms nošaušanas daļa ieslodzīti cietuma pirti. Tāpat dzirdēju, ka uz Rēzekni aizvesti un Ančupānu kalnos nošauti Kaunatas pagasta čigāni Tumaševiči un Levicki. Dzīvs palicis tikai Konstantīns Levickis, kurš dzīvoja Maltā. Vēlāk manu sievu notvēra un nošāva, es atkal izbēgu, mani notvēra un ievietoja Daugavpils cietoksnī, kur sagaidīju padomju karaspēku. Daugavpils apriņķī čigānus nešāva, tādēļ paliku dzīvs. Kopā Rēzeknē tika nošauti ap 200 čigānu. Rēzeknes čigānus, kurus uzreiz nenotvēra, pakāpeniski sameklēja un 1942.gada maijā Ančupānu kalnos nošāva. Arī manus piederīgos un radus. Dzīvs esmu palicis es viens pats.”

Pēc liecinieku ziņām romu nošauto mirstīgās atliekas 1944.gadā tika izraktas un sadedzinātas. Darbus veikuši ebreji no Salaspils, kas pēc tam nogalināti.

Latvijas PSR Ārkārtas komisijas izmeklēšanas dokumenti liecina, ka 1942.gada 27. un 28.maijā arestēja un 13 kilometrus no Jelgavas Ērmiķu

priedēs nošāva 280 romus, no kuriem tikai 56 bija pilngadīgi, pārējie pusaudži un bērni – no nedēļas līdz 16 gadu vecumam”.⁸ Ir arī liecības, ka 1943. gada rudenī Sērmuižas koncentrācijas nometnē, kur bija ieslodzīti 250 romi – tos nošāva mežā 10 km aiz Jelgavas.

Par Valmieras romu iznīcināšanu ir saglabājušies maz dokumentu un liecību. Apmēram 50 romi, galvenokārt sievietes un bērni, tika ievietoti Valmieras cietumā un nošauti tuvējā mežā.

Vairākos izmeklēšanas dokumentos ir atsaucē uz romu genocīdu, bet nav fiksēts eksekūciju datums un nošauto skaits.

Galējo lēmumu par romu likteņiem bieži vien pieņēma vietējas pārvaldes un policijas amatpersonas, – viena daļa – burtiski pildīja nacistu okupācijas režīma rīkojumus par romu iznīcināšanu, vadoties pēc etniskās piederības un nešķirojot vai tie ir klejojošie vai uz vietas dzīvojošie romi; **citi – centās glābt romu iedzīvotājus.**

Kā apliecina Latvijas PSR Ārkārtas komitejas dokumenti, romu slepkavošanu un konvojēšanu bija nodrošinājuši vietējie iedzīvotāji, policisti un kārtībnieki. Piemēram, 1942. gada pavasarī Kuldīgas apriņķa, Gaiķu pagasta iedzīvotāji F. Vicinskis un G. Vilhelms piedalījās vietējo romu aresta operācijā, kurus pēc tam nošāva Saldus pilsētā.⁹ Rencēnu pagasta iedzīvotājs J. Šteinbergs, kurš 1941. gada decembrī brīvprātīgi pieteicies darbam policijā un bijis Valmieras koncentrācijas nometnes uzraugs, pie-

4.attēls. Romu masveida iznīcināšanas vieta pie Valguma ezera, Tukuma rajonā; foto no Venta Dubrovska raksta „Ar atstumtības sajūtu...”
Neatkarīgās Tukuma ziņās

dalījies 45 romu nošaušanā.¹⁰ Starp krimināllietām ir arī Tukuma un Bauskas civiliedzīvotāju prāvas par to līdzdalību romu noslepkavošanas pasākumos, t.sk. konvojēšanā un apsardzē.¹¹

Vēsturnieks Andrievs Ezergailis rakstīja, ka vācieši centās uzturēt iespējami minimālus kontaktus ar iedzimtiem, tāpēc pavēli sagatavot ebrejus vai romus nogalināšanai aprīņķa vai policijas priekšnieks varēja vienkārši saņemt pa telefonu.¹²

⁷ LVA 4112. Fonds.

⁸ LVVA p – 132.F, 30. Apr., 1.-3., 44., 45., 23.lpp.

⁹ LVA 1986. Fonds, 1. Apr. 2182. lieta, 177.-180.

¹⁰ LVA 1986. F., 1. Apr., 28446.lieta, 21., 22.lpp.

¹¹ LVA 1986. Fonds, 1. Apr., 1676. lieta; LVA 1986.F. 1. Apr., 44502., 2451.lieta – sk. kopijas.

¹² A.Ezergailis „Vācu laiki 1941-1945: atbrīvošana, brīvprātība, pašsardzība”, *Jaunā Gaita*, nr.228, marts, 2002.

Nacisti, izmantojot vietējos iedzīvotājus, veidoja arī speciālās grupas, lai tos izmantotu represīvajās akcijās pret ebrejiem, komunistiem, romiem u.c. Piemēram, tā saucamā Arāja komanda, nacistiskās Vācijas iekšējās drošības un izlūkošanas dienestam (SD) pakļauta paramilitārā vienība tika izveidota 1941.gada jūlijā Rīgā un piedalījās holokausta, t.sk. romu genocīda īstenošanā Latvijas teritorijā. Arāja komandas 35 līdz 50 bruņoti vīri mēdza izbraukt uz akcijām zilos autobusos. Komandas pirmās represīvās akcijas notika Madonā, Jēkabpilī, Aizkrauklē un Rēzeknē jau 1941.gada augustā, tad Saldū, Tukumā un Aizputē tā gada oktobrī.

Pastāv kāds dramatisks nostāsts, ka kāda vācu SD rotenfirera Ziciusa dēla dzimšanas dienā Arāja komandas cilvēki sadomāja izklaidēt tās dalībniekus. Bija atvests krātiņš ar piecpadsmit romu bērniem no 6 līdz 12 gadiem un Ziciusa dēls varēja ar šauteni šaut pa vienam romu bērnu, kas mēģināja bēgt no krātiņa. Katrs precīzs šāviens tika sveikts ar aplausiem, bet, ja šāvējs netrāpīja, pieaugušie nāca viņam talkā un paši šāva uz bēgošo bērnu. Visi bērni bija noslepkavoti.¹³

Bauskas romu traģēdija ir visvairāk pētītā, pateicoties Bauskas muzeja nodaļas vadītāja vēsturnieka Aigara Urtaņa izpētes darbam. **Bauskas romu apšaušanas dalībnieku krimināllietās un citos Ārkārtas komisijas materiālos atrodami fakti par romu tautības pilsoņu iznīcināšanu Bauskas apriņķī.** Bauskas apriņķa un policijas

priekšnieka pulkvežleitnanta A.Dzeniša 1941.gada 1.novembra pavēle Nr.18 noteica, ka *“Bauskas pilsētā, Vecumnieku, Iecavas un Skaistkalnes bieži apdzīvotās vietās čigānu iecelošana un apmešanās uz dzīvi – noliegta. Visiem minētās vietās dzīvojošiem čigāniem un viņu ģimenes locekļiem, kuriem minētās vietās nav nekustamu īpašumu, līdz šā gada 30. novembrim jāpārceļas uz dzīvi un darbu laukos. Čigānus bezdarbniekus un tos, kuri izvairās no darba, pēc minētā termiņa notecēšanas novietos darbos koncentrācijas nometnē”*.¹⁴

Kā liecināja vairāki liecinieki, 1942. gada maijā visi Bauskas romi, ap 250 pieaugušie un bērni savesti Skaistkalnes pagasta Jaunmēmeles muižā un pēc sešām dienām Jaunsaules pagasta mežā tika nošauti. Ar roku rakstītajā aktā fiksēts ap 300 nošauto upuru, un minēts, ka bez Bauskas šāvējiem, — leitnanta Bērziņa, Bauskas policijas priekšnieka palīga Burkovska, Skaistkalnes pagasta vecākā palīga Siliņa, slepkavošanā piedalījušies arī „kolēģi” no Jelgavas, kas atbraukuši zilā autobusā.¹⁵

No Bauskas rajona kolhoza „Svitene” strādnieka Nikolaja Ķiseļa 1958.gada 20.augusta PSRS Valsts drošības komitejas pratināšanas protokola:

„1941.gada 1. jūlijā es brīvprātīgi iestājos darbā Bauskas policijā ... Apmē-

¹³ Dainis Krauklis (2016) Kad dzimtas dārzos ziedi plaukst. Rīga: SIA „Sava grāmata”.

¹⁴ Uldis Neiburgs. „Traģēdija ar ieilgušu noklusējumu”, *Mājas Viesis*, 2015.gada 9.septembris.

¹⁵ LVA p – 132.F, 30. Apr., 9. lieta, 5.,6., 8.lpp.

ram 1942.gada jūlijā Bauskas policija paziņoja, ka visiem čigāniem jāpāriet uz dzīvi muižā Jaunsaules pagastā. Savācām ap 70 čigānus. Jūlijā es no Bauskas policijas priekšniekiem Arvīda Upmaļa un Dzenīša saņēmu rīkojumu kopā ar citiem „B” grupas dalībniekiem ar velosipēdiem doties uz Jaunsaules pagastu apsargāt čigānu nošaušanas vietu. Tā atradās mežā netālu no Jaunsaules baznīcas. Bedre bija izrakta 8-10 metrus gara un 2 metrus plata. Ap pulksten 3:00 no rīta no Jelgavas kravas mašīnā atbrauca bruņojušies „B” grupas dalībnieki. No muižas atvestos 70 čigānus jelgavnieki nošāva... Bedri ar nošautajiem aizbēra Bauskas policisti... Apmēram 2 nedēļas pēc Bauskas čigānu iznīcināšanas Jaunsaules mežā saņēmu no policijas priekšnieka Dzenīša rīkojumu izbraukt uz Jelgavu veikt čigānu šaušanu... Šaušana notika mežā netālu no Svētes. Tur bija izrakta bedre 10 metru garumā, 2 metrus plata. Pirmo čigānu grupu 50 – 70 cilvēkus atveda 3 automašīnās. Apsargāja Jelgavas “B” grupa, bet Sapatnieka vadībā šāva Bauskas “B” grupa... Bedri aizbēra Jelgavas policisti”.¹⁶

Romu glābšanas stāsti un varoņi

Talsu apriņķa pilsētās, Talsos, Sabilē, Ventspils un Kandavā romi ir palikuši dzīvi, pateicoties vietējas pārvaldes pārstāvju centieniem. Piemēram, Talsos romus izglāba apriņķa vecākais Kārlis Krūmiņš (1895–1955).¹⁷ Apriņķa valdes sapulces laikā, kurā tika izskatīts vācu okupācijas

5.attēls. Kārlis Krūmiņš ar sievu un meitiņu Rīgā, 1930.gados; publicitātes foto

iestāžu rīkojums par romu likvidāciju, Krūmiņš iestājās par vietējiem romiem, pamatojot to ar darbaspēka nepieciešamību.

No K. Krūmiņa pratināšanas protokola: „Talsu apriņķī apmēram 7 kilometrus no pilsētas pie Leprozorija 1942. gada jūnija mēnesī izraka masu kapu un gatavojās šaut čigānus. Tauta bija stipri satraukta, kā arī runāja, ka kopā ar čigāniem šaus arī darba nespējīgos vecos cilvēkus. Stāvoklis bija stipri saspīlēts. Es griezos pie Talsu apr. kreislandvirta

¹⁶ LVA 1986.Fonds, 1. Apr., 43000. lieta, 1.Sējums, 25. - 26.lpp.

¹⁷ Antra Grūbe, „Romu glābējs Talsos”, *Latvijas Avīze*, 2014.gada 9.septembris.

biles pilsētas galva Mārtiņš Bērziņš (1873 – 1968) un apturējis plānoto romu nošaušanu.¹⁸ Arī šodien tukšā bedrē kā melnā rēta uz zemes, atgādina par šiem traģiskajiem notikumiem.

Tā šis notikums saglabājies romu vēsturiskajā atmiņā: „Viņai vectēvs bija aizdzīts uz to nošaušanu. Citi domāja, ka būs kāds darbs papildus, bet viņai vectēvs saka – ko, vai tad jūs nejut, kur jūs ved, – mūs šaus nost. Brālēns tad vēl paprasījās nodziedāt vēl pēdējo dziesmu, un tad var šaut; un tad saka: “Labi, čangali, dziedī! Dziedi, pēdējo dziesmu vēl vari nodziedāt.” Un tad pārbrauc mājās Bērziņš, bija uz Rīgu, dabūja atļauju. Iznāca tā, ka ne kā ebrejus tos čigānu šāva, bet atkarībā no pašvaldības. Un tad tas Bērziņš iestājās, lai viņus nešauj, – brauc ar to mocīt un saka: “Atlikt, atlikt šaušanu!” Tā mans brālēns izglābās.”

Pateicoties šai rīcībai vietējie romi ir iestājušies par Bērziņu, kad Padomju vara gribēja 1949.gadā viņu kā šķiras ienaidnieku izsūtīt uz Sibīriju. Sabiles Romu aktīvisti pateicībā par romu glābšanu 150m no Abavas labā krasta viņam uzcēluši pieminēkli – „Sabiles čigānu pasargātājs no nāves”. Turklāt pie Bērziņa nama Sabilē uzstādīta piemiņas plāksne, uz kuras lasāms, ka šeit strādājis pilsētas galva Mārtiņš Bērziņš, “kurš ar savu pilsonisko drosmi izglāba no iznīcības Sabiles čigānu kopienu.”

¹⁸ LVA 1986. Fonds, 1.Apr., 2358. lieta, 23., 206., 238. lpp. sk. kopiju.

8.attēls. Piemiņas plāksne Mārtiņam Bērziņam, Kr.Barona ielā, Sabilē; publicitātes foto

Kārlis Krūmiņš, Mārtiņš Bērziņš un citi Latvijas romu glābēji ir pelnījuši piemiņas saglabāšanu.

Romu genocīda upuru piemiņas pasākumi

Eiropas Savienības Parlamenta 2015. gada 15.aprīļa rezolūcijā par starptautisko romu dienu visas Eiropas Savienības dalībvalstis aicinātas oficiāli atzīt romu genocīdu un citus romu vajāšanas veidus, kā, piemēram, izsūtīšanu un ieslodzīšanu, kas notika Otrā pasaules kara laikā.

Kaut arī pēdējā laikā Latvijas publiskajā telpā informācija par romu genocīdu 1941-1945 gadā parādās arvien vairāk, kā arī ir novērojami romu aicinājumi pievērst lielāku uzmanību šim sensitīvajam jautājumam, pagaidām valstī nav izveidota kopīga piemiņas vieta minētās traģēdijas upuru atcerai. Šajā jautājumā visaktīvāk darbojas ne-

9.attēls. Normunds Rudevičs, Ārvalstu organizācijas „Starptautiskā Romu Apvienība” prezidents, izstādes „Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945)” atklāšanā Rīgā; Roberta Svižeņeca foto

valstiskā organizācija „Romu Kultūras centrs”, īstenojot vairākus vietējā un starptautiskā līmeņa projektus, kā arī veicot traģēdijas izpēti arhīvos un apkopojot dzīvo cilvēku liecības par romu genocīdu. Piemēram, 2015.gadā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā tika organizēta izstāde „Romu holokausts Latvijā (1941 – 1945)”.

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieki Ieva Garda-Rozenberga un Kaspars Zellis savā publikācijā par Latvijas romu iznīcināšanu nacistu okupācijas laikā aicina sabiedrību atbalstīt un solidarizēties romu traģēdijas apzināšanā, Latvijas politisko un intelektuālo eliti veicināt romu genocīda izpēti, un atbalstīt šīs traģēdijas

upuru piemiņai memoriāla izveidi un oficiāli noteikt romu piemiņas dienu.¹⁹

Nobeigumā būtu jāatsaucas uz Normunda Rudeviča, Ārvalstu organizācijas „Starptautiskā Romu Apvienība” prezidenta vārdiem:

„Latvijā nav neviena pieminekļa vai memoriāla, kur var pieminēt nevainīgos kara upurus, kuru vaina bija tikai tajā, ka viņi piedzima romu ģimenēs. Es ceru, ka Latvijas valsts, kā vienotas un saliedētas valsts idejas nesēja, kā arī ebreju tauta, kas dalīja ar mums rūgto likteni vajāšanā un iznīcināšanā Otrā pasaules kara laikā, sniegs atbalstu un dalīsies pieredzē romu holokausta izpētē, lai šī traģēdija nekad netiktu aizmirsta un vairs nekad neatkārtotos. Miers aizgājušo dvēselēm!”

¹⁹ Garda-Rozenberga I., Zellis K., „Atceroties genocīdu: romu iznīcināšana nacistu okupācijas laikā”, *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, nr.2., 2015., - 87.lpp.

Romu genocīda upuru piemiņas memoriāla makets, ko iniciēja organizācija „Starptautiskais Romu Humanitārais fonds”; Roberta Svižņeca foto

**Par romu genocīdu Latvijā
(1941 – 1945)**